بەشی سێیـەم

* دەستپێکردنەوەی جـەنـگ
* جەنگی ماســـبزان
* جەنگی تـکـریـــت
* رزگارکردنی موســڵ و نەینەوا
* جەنگی هیـــت و قرقیسیــا

دەستپێکرنەوەی جـــەنگ

جەنگی ماسبزان

کە (هاشم) گەیشتە کوفە بە سەعدی وت کە فارسەکان سوپایەکی زۆریان لە ماسبزان[83] کۆکردۆتەوە[84] ، هەواڵ گەیشتە سەعد کە (هورمزان) سەرکردەی فارس و ئەمیری ناوچەی ئەهواز، هێزێکی لە دەشتی (ماهیشت) کۆکردۆتەوە، ئەویش خەلیفە عومەری لێ ئاگادار کرد، عومەر نامەی بۆ سەعد نووسی: هێزێکی بە فەرماندەی (زرار کوڕی خەتاب) بۆ بنێرن، با لە پێشەوەی (هەزیل ئەسەدی) بێ و، لای راست و چەپی بدە بە (عەبدوڵلا کوڕی وەهب) و (مەزاری کوڕی فلاناس عەجلی)[85] .

فارسەکان خەڵکیان تۆقاندبوو، شاریان چۆڵ کردبوو. زرار بەو نەخشەیەوە کەوتەڕێ، هەر کە گەیشتەجێ دەستی کردە جەنگ، لە پلانێکدا (هورمزان) گیراو ئەوەی مابوو لە سوپاکە رایان کرد بۆ شاخەکانی کوردستان. زرار خەڵکی شاری ماسبزان و سوپای هەڵهاتوی بانگ کردەوە لەگەڵیاندا رێکەوتن، زرار پەیمانی دانێ کە لەگەڵیان چاك بێ و هەموو یارمەتیەکیان بدات، پاش ماوەیەك دیسان سوپایەکی زۆری فارس لە ناوچەکەدا کۆبونەوەو بە تەمای هێرش بوون.(سەعد) عومەری لێ ئاگادار کرد، ئەویش (زرار)ی بۆ ناردن لە نزیك ماسبزان و ئەریوجان بە شەڕ هاتن، سەرکردەی فارسەکان (ئازین کوڕی هورمزان) بوو، ئازین قاچی شکا و گیرا. زرار لەگەڵ خەڵکی ئەو ناوچەیەش رێکەوت.[86] بەم جۆرە هەموو دەشتی (ماهیشت) کە دەکەوێتە نێوان دەشتی شارەزوور و کرماشان و حەلوانەوە بە ئاسانی گیرا.

جارێکی تر سوپایەکی زۆری فارس بەرەو دوو جێگە کەوتنەڕێ. یەکیان چوە نزیك (ماسبزان) و ئەوی تریان بەرەو دەشتی شارەزوور کشا. (سەعد) دوو سوپای بۆ ناردن (مەکشوح ئەلموادی) بە (10) هەزارەوە نارد بۆ(ماسبزان) و (عروە کوڕی زەید)یشی بە (10) هەزارەوە نارد بۆ شارەزوور، هەردوو سوپاکەی فارسیان راونا.[87]

جارێکی تریش فارسەکان بەرەو شارەزوور هاتنەوە بۆ سەرکوت کردنی ئەو کوردە راپەڕیوانەی کە دژی دام و دەزگای فارس جەنگا بون و مەیلیان بۆ سوپای ئیسلام هەبوو، فارسەکان یەکجار زۆر بوون. خەلیفە عومەر (عزرە کوڕی قەیسی) بۆ ناردن لە حەلوانەوە، بەڵام شکان و گەڕانەوە، پاشان سوپایەکی یارمەتی نارد بۆیان بە فەرماندەیی (عوتبە کوڕی فەرقەد) ئەمانە گەیشتنە شارەزوور و بە هەموویانەوە فارسەکانیان راونا. کوردەکان یارمەتی زۆری موسوڵمانەکانیان دا و بە یەکجاری دەستی فارسیان لە سنووری شارەزوور کۆتا کرد.[88]

جەنگی تکریت

هەواڵ گەیشتە سەعد کە سوپایەکی زۆری رۆم، بە یارمەتی عەرەبەکانی (ئیاد و تەغلب و نەمر) کە لە جزیرەی ئیبن عومەری کوردستان دادەنیشن. لە تکریت کۆبونەتەوە، سەعد ئەم هەواڵەی گەیاند بە خەلیفە عومەر. ئەویش نامەیەکی وەڵامی بۆ نووسیەوە، کە سوپایەك رێك بخات بە سەرکردایەتی (عەبدوڵلا کوڕی

---

[83]. ماسبزان: دەشتێکە چەند شارێکی تیایە، دەکەوێتە لای راستی شاری (حەلوان) لە رێگەی هەمەدان.

[84]. معجم البلدان، ج7 ص363.

[85]. قادة فتح العراق والجزيرة، ص91. اللواء الركن محمود شيت خطاب.

[86]. تأريخ الامم الاسلامية. محمد خضری بەگ، ص216. ابن اثير. ج2 ص149.

[87]. كتاب الفتوح. ابن اعثم الكوفي، ج2 ص281.

[88]. تأريخ الامم الاسلامية. خضری بەگ، ج1. امين زەكی: كوردو كوردستان، ل125.

موعتەم). لە پێشەوە هێزێك بنێرێ بە فەرماندەیی (روبعی كوڕی ئەكفەل) و راست بداتە (حارس كوڕی حسانی زوهلی) و چەپ بداتە (فورات كوڕی حەییانی عجلی) با (عرفجە كوڕی هەرتمە فەرماندەی سوارەكان بێت لە پێشەوە.)[89]

ئەم كۆبوونەوەیەی سوپای رۆم لە (تكریت) هاو زەمان بوو لەگەڵ كۆبوونەوەی سوپای فارس لە (ماسبزان) هەروەك بڵێی بڕیار و رێكەوتنێكی دولایەنی هەردوو ئیمپراتۆریەت بوە لە دژی ئیسلام، كە لەیەك كاتدا هێرش بكەنەسەر ناوچەی حەلوان و جەلولا، بەلاٌم سەركردایەتی ئیسلامی دەست رۆیشتوتر و خێراتر و بە تواناتر هاتەدەست. ئەوە هەموو هێرشی فارسەكان بوو كە جار دوای جار شكان بەشیان بوو! با ئێستە بزانین سوپای رۆم لە تكریت چی بەسەر دێت.؟

تكریت لە بنەڕەتدا شارێكی كوردنشین بوو، خۆی خۆی تەیار و چەكدار نەكردبوو، بەڵكو سوپای رۆم بە عەرەبەكانی جزیرەوە لە باكورەوە بۆی هاتبون و شەڕیان تێ ئالأند بوو!

كە سوپای ئیسلام گەیشت دەبینێ رۆم و ئەنتاق و عەرەبەكان خەنەقێكی گەورەیان بە چوار دەوری شاردا لێ داوە و خۆیان لە پشتیەوە دامەزراندووە. موسوڵمانەكان چل رۆژ گەمارۆی شاریان داو، بیست و چوار هێرشیان كرد، بەلاٌم هیچی وایان نەكرد.

بە راستی ئەو عەرەبانە سەیرن. هیچیان بە فارس و رۆم ناخوات كەچی بە دڵ و بە گیان یارمەتیان دەدەن لە دژی برا عەرەبەكانیان. بە مەرجێ كە فارس و رۆم زۆر بە نزم سەیریان دەكردن و، تەنها بە شەڕیان دەدان، وە چەندین حكومەتیان رووخاندوون. بەلاٌم موسوڵمانەكان خێریان بۆ هێناون، دەیانتوانی سودی زۆریان لێ ببینن، چونكە هاوزمان و هاوڕەگەز و هاو خاكن، كەچی شەیتانیان ئەوەندە زاڵە، چونەتە پاڵ فارس و رۆم، كە هیچیان بە وان ناخوات.

نامەكەی عومەر بۆ سەعد بەم جۆرە بوو: (ان سرح الى الانطاق، عەبدوڵلا بن المعتم و استعمل على مقدمته، ربعي بن الاكفل العنزي، وعلى ميمنته الحارث بن حسان الذهلي، وعلى ميسرته فرات بن حيان العجلي، و على ساقته هاني بن قيس، وعلى الخيل عرفجة بن هرتمة)[90] كە سەعد بیستی سوپای رۆم خەڵكێكی زۆری عەرەبی بە زۆر هێناوە بۆ تكریت و سەنگەریان لێ داوەو خۆیان قایم كردوە بە یارمەتی خێڵە عەرەبەكانی (ئیاد و تغلب و نەمر)، سەعد (عەبدوڵلا)ی بۆ ناردن بە (5) هەزار كەسەوە، كە بە چوار قۆناغ، واتە چوار رۆژ[91] گەیشتنە تكریت. چل شەو و رۆژ ئەو خەندەقەیان گەمارۆ داو، دەیان هێرشی گەورە و بچوكیان كرد بۆیان نەگیرا. (عەبدوڵلا) ویستی فێلێك بكات، تاكتیكێك بەكاربهێنێ (الحرب خدعة). بە نهێنی كەسێكی نارد بۆلای عەرەبە بەگیرهاتووەكانی ناو قەلاكە بۆ رێكەوتن. ئەوانیش رازی بوون، بە نهێنی نوێنەریان ناردە دەرەوەی خەنەقەكە، دوای وتووێژێك و عەهدوپەیمان مۆر كردن، موسوڵمان بوون. عەبدوڵلا پێی وتن: شایەتومان بهێنن، شایەتی بدەن كە هیچ پەرستشێك نیە جگە الله، وە محمد پێغەمبەری خوایە. بڕوا بكەن بەوەی كە لە لای خواوە هاتووەو ئەنجا رای خۆتان بڵێن.، عەرەبی ناو خەندەقەكە رازی بوون. ئەنجا نەخشەیەكیان داڕێژا و پێیان وتن: ئێمە لە دەرگای پشتەوە نزیك دەبینەوە، هەوڵ دەدەین بچینە ژوورەوە، ئەگەر چوین و گوێتان لە (الله اكبر)مان بوو، ئەوا بزانن سەركەوتوین و چوینەتە ناو شوراكە، ئەوسا ئێوەش دەرگای لای روباری دجلە بگرن و هەتا ئەتوانن لێیان بدەن).

[89] . الكامل في التأريخ. ابن اثير، ج2 ص149.

[90] . تأريخ الطبري. الامام الطبري، ج4 ص186. رسالة رقم (120) في كتاب رسائل الفاروق.

[91] . قادة فتح العراق والجزيرة. اللواء الركن محمود شيت خطاب، ص377.

موسوڵمانەکان لە هەڵمەتێکدا چونە ناو شوراو شاری تکریت و (الله اکبر) یان دەست پێ کرد، عەرەبەکانی ناو شوراکەش وەڵامیان دانەوە. ڕۆم شپرزە بوو، هەوڵیان دا لە دەرگای دیجلەوە ڕابکەن. بەڵام شمشێری هەڵکێشراوی پێش و پاشیان گەمارۆی دان و کەسیان لێ دەرنەچوو![92] هەموو شار ئازاد بوو.

رزگارکردنی موسـڵ و نەینـــەوا

ئایا عەبدوڵڵا بەوەندە رازی بوو.؟ نەخێر. عومەر دەیزانی کە لە کاتی شکستی بەرامبەردا، چەندەت سەرکەوتن بوێت دەتوانی بەدەستی بهێنی. بەڵام ئەوەمان لەبیر نەچێت کە سەرکەوتنی ئاوا ئیدامە و ئیدارەکردن و بەخێوکردنی دەوێت!

عومەر نامەیەکی بۆ سەعد نووسی بەم جۆرە: بۆ سەعد. دوای رزگارکردنی (تکریت)، با (عەبدوڵڵا کوڕی موعتەم)[93] و روبعی کوڕی ئەکفەلی عەنزی بە هێزێکی سوارەوە بنێری بۆ سەر دوو قەڵاکە.[94] واتە قەڵای موسڵ و نەینەوا.

پاشان کە تکریت گیرا.(عەبدوڵڵا) ئەم بڕیارەی بۆ (ربعی) دەرکرد: (پێش هەواڵ بکەوەو بە نهێنی شەودا بڕۆ و، ڕۆژ ئیسراحەت بکە هەتا دوای نیوەڕۆ. پاشان هەندێکی تر بڕۆ هەتا دەگەیتە قەڵاکان. لەوێ خۆتان ئاشکرا بکەن.)، پاشان پێی وت: بگەرە ئەو دوو قەڵایە پێش ئەوەی هەواڵی هاتنی ئێمە و روداوی تکریتیان پێ بگات. لەگەڵ خۆت پیاوانی هەرسێ هۆزی (ئیاد و تغلب و نەمر) کە تازە موسوڵمان بوو بوون. ببە بۆ چاوساغی و یارمەتی.

(روبعی) لە جەنگی تکریت دا فەرماندەی پێشەنگ و هێزی سوارە بوو، بۆ موسڵیش هەر سوارە پێویستە، چونکە ئەو خێراییە دوورە بە هێزی پیادە نابڕێ.

عەبدوڵڵا هێزێکی سوارەی خێرای بۆ (روبعی کوڕی ئەکفەل) پێك هێنا، ناردی بۆ ئەو دوو قەڵایەی کە هێزی ڕۆم و عەرەبی ناو تکریتی لێوە هێنرابوو بۆ تەمێ کردنیان! موسڵ و نەینەوا دوو شارن لە لێواری ئەمبەر و ئەوبەری روباری دیجلە لە باکوری تکریت، نەینەوا مەرقەدی (نەبی یونس) و کەلاوەکانی ئاشوریەکانی لێ بوو، سەردەمێك پایتەختی دەوڵەتی ئاشوری بوو، (900) ساڵ پێش زاین.[95] .

روبعی پێش هەواڵ کەوت. هەر لە ڕێی ڕاستەوە کەوتنەڕێ، ئەوەندە خێرا ڕۆیشتن، گەیشتنە مەبەست پێش ئەوەی هەواڵی تکریت و لەناوچوونی سوپاکەیان زانیبێ. هەر ئەوەندەیان زانی چوار دەوری قەڵاکەیان گیرا. بەرگری کەرانی ئەو دوو قەڵایە، سەرەتا سەنگەریان گرت و خۆیان ڕاگرت. بەڵام کە زانیان تکریت گیراوەو، سوپاکەیان تیاچووە، ورەیان بەرداو زۆربەیان داوای ڕێکەوتنیان کرد. ئەوانەی رازی بوون لە شار مانەوە، ئەوانی تریش شاریان جێ هێشت، کە (عەبدوڵڵا) گەیشتە موسڵ، داوای لە هەڵهاتوان کرد بگەڕێنەوە، پەیمانی

---

92. الکامل في التأريخ. ابن اثیر، ج2 ص203.

93. عەبدوڵڵا کوڕی معتەمی عەبەسی: ڕزگارکەری محوەری دجلە لە مدائنەوە هەتا موسڵ. لە سەردەمی پێغەمبەردا موسوڵمان بوو، یەکێك بوو لەو (نۆ) کەسەی کە بوو بوونە نوێنەری هۆزی (عەبەسی) بۆ لای پێغەمبەر و موسوڵمان بوون. داوای دوعای خێریان کرد، پێغەمبەر ئەم نۆ کەسەی کردە سریەیەك و ئاڵایەکی سپی دانێ و ناردنیە ڕێی کاروانێکی قورەیش. بەشداری جەنگەکانی سەعدی کرد لە عێراق، بەشداری جلولا و تکریت و موسڵی کرد و هەتا مرد هەر لە جیهاددا بوو بۆ خوا.

94. الکامل في التأريخ. ابن اثیر، ج1 ص202.

95. معجم البلدان: ج8 ص268.

دانێ کە مافیان دەپارێزێ و هەموو سەربەست و ئازادن لە ژیان و بیروباوەڕیاندا. ئەوانیش گەڕانەوە و ڕێکەوتنیان مۆر کرد.[96]

(روبعی کوڕی ئەکفەلی عەنزی)[97] وشە بە وشەی بڕیارەکانی سەرکردەکەی جێبەجی کرد، چونکە سەربازی چاك دەبێ پەیوەست بێ بە بڕیارەکانی سەرکردایەتیەوە دەنا وەکو (عەلا)ی لێ بەسەر دێ کە پێشتر باسمان کرد، سەرباز نابێ سەرکردایەتی نەبێت، نابێ پەیوەست نەبێ بە غورفەی عەمەلیاتی خۆیەوە، دەنا ئەوەی روو دەدات، وەك خۆی لێ نایەتەوە، سەرکردایەتیش دەبێ زۆبتی خوارەوە بکات و، سەرکردایەتی عومەر چاکترین ئیدارەو ڕێکخستن و بڕیاری بوە. کە دەکرێ بکرێتە قوتابخانەی جەنگی و زانیاری بەڵێ، روبعی بە یارمەتی عەرەبەکانی ئەو خێڵە تازە موسوڵمان بوانە هەدەفەکەیان پڕ پڕ پێکا، بەبێ شەڕو ناو زڕان و هاڵە و گاڵە گەیشتنە دەرگای هەردوو قەڵاکە، بە بێ ئەوەی پێیان بزانن، پێش هەواڵ کەوتن.

روبعی هێزەکەی سوارە بوو، خۆی پێشەنگ بوو، تا دەرگای مەبەستی دیاری کراو. عومەر هیچ کەسی لێوەربگرێ.

لەبیر نەدەکرد، سودی لە توانای هەر هەموو وەردەگرت، لە کات وسات و شوێنی خۆی دا بەکاری دەهێنان.

جێبەجێکردنی هونەری (مباغەتە) یەکێکە لە جەنگە خێرا سەرکەوتوەکان. کە پێش هەواڵ بگەیتە مەبەست. یەکێکە لە هۆیە گرنگەکانی سەرکەوتن و ورە بەردان و تۆقاندنی دوژمن، موسوڵمانەکان پێش هەواڵ کەوتن، سەرکەوتن، ماوەی نێوان تکریت و موسڵیان لە کەمترین کاتدا بڕی. بەڵام سوپای (حولەفا) ئەو ماوەیەی بە (یەك ساڵ و نیو) بڕی لە جەنگی جیهانی یەکەم دا.[98] هاوپەیمانان دوو جار لەبەردەم موسڵ شکانو گەڕانەوە کەرکووك، هەرچەندە بەهێزترینو نوێنرین چەکیان پێبووو، ئەوەش سوپای ئیسلام بوو بە سادەترین چەك و بەهێزترین باوەڕەوە. کات و شوێن، سەرکردەی لێزان دەیگونجێنێ. تاکتیك و لێدانی موسوڵمانەکان، لەو هێزە لێدەرەی (قوة ضاربة)ی موسڵ کە لە خەندەقی تکریت دا خۆیان دامەزراند بوو، بە جۆرێك لێیان دان یەك کەسیان دەرنەچوو هەواڵ بباتەوە بۆ موسڵ، موسڵیش هێزێکی وای تیا نەما بوو بیپارێزێ. زەرەری ڕۆمەکان لەو جەنگە دا زۆر بوو، هەموو هێزەکانیان فەوتا، تکریت و موسڵ گیرا، عەرەبەکانیان لە دەست چوو و دایانە پاڵ موسوڵمانەکان. خۆسازدانەوەی سوپای رۆم لە موسڵ کات و هەواڵی تکریتی دەویست، بەڵام (روبعی) پێش کات و هەواڵ کەوت. شەووڕۆژی نایە سەر یەك هەتا نەخشەی عومەر لە مەدینەوە و لە دوری (1500) کیلومەترەوە جێبەجێ بکات و نکولی نەکات!

ئەوەیە بیرباوەڕ و ئەوەیە گوێ ڕایەڵی سەرکردە و بەجێهێنانی بڕیاری سەرەوە، سەرکردە ئیسلامییەکان بە ئاگابوون لەوەی سوپای موسڵ گەیشتوەتە تکریت و نەخشەکەیان لە سەر ئەوە داڕێژا بوو. عومەر نامەی نووسی کە (روبعی) بەسەر موسڵەوە دابنێ و، (عرفچەی کوڕی هەرسومە)[99] بەسەر نەینەواوە دابنێ. (عرفچە) لە موسڵ مزگەوتێکی دروست کرد، هەتا سەردەمی خەلیفە عوسمان والی موسڵ بوو.

---

[96]. اسد الغابة، ج3 ص264.

[97]. ربعی کوڕی ئەکفەلی عەنزی: لە سەردەمی پێغەمبەردا موسوڵمان بوو، بەشداری جەنگی رە دەو هەڵگەڕاوەکانی کرد، پاشان چووە عێراق بەشداری جەنگەکانی کرد، دوای فەتحی مدائن ناوی دەرکرد، بو بە فەرماندەی پێشەنگی سوپای (عبدالله) بۆ گرتنی (تکریت). پاش ئەوە بوو بە سەرکردە بۆ گرتنی دوو قەڵای نەینەوا و موسڵ، پاشان خەلیفە عومەر داینا بەسەر حوکمڕانی موسڵەوە، کاری ئاسان کرد بۆ فەتح کردنی هەرێمی جزیرەی ابن عمر (بۆتان).

[98]. قادة فتح العراق والجزیرة. اللواء الرکن محمود شیت خطاب، ص384.

[99]. عرفچە کوڕی هەرسومەی بارقی: یەکەم فەرماندەی ئیسلام بوو سواری دەریا بوو لە بحرین پەڕیەوە، وە یەکەم کەس بووە چوە موسڵ، لە سەردەمی پێغەمبەردا موسوڵمان بوو لە ساڵی نۆی کۆچی دا، ابوبکر عرفچەی نارد بە فەرماندە بۆ سەر هەڵگەڕاوەکانی (مهرة) لە یەمەن، پاشان

عەبدوڵڵای سەرکردە لە موسڵ مایەوە هەتا (سەعد)ی سەرکردەی بانگی کردەوە کە بە هێزەکەیەوە بگاتەوە مدائن و پێکەوە چوون بۆ شاری کوفە.[100]

لەم باسانەدا بۆمان دەردەکەوێت، کە عومەر ئاگاداری نەخشەی هەموو ناوچەکان بوە، شار و قەڵاو شاخ و چەم و دۆڵ و سەربازگە و فەرماندە و سەرکردەکانی فارس و رۆمی لەبەر دەستدا بووە، دەیزانی چی دەکا و بۆ کوێ دەچێت. ئەم زانیاریانە چۆنی دەست کەوتوە، مێژوو بۆمانی باس ناکات، (یان هێشتا من ڕێم لێی نەکەوتوە. نووسەر)، عومەر سوپایەك دەنێرێ. دەزانێ کێ لە فەرماندەکانی بۆ ئەو ناوچەیە و سروشتی خەڵکی ئەو ناوە و سروشتی پێك هاتوویی خاکی ئەو ناوچەیە چاکە. هیچ کارێکی بە هەرەمەکی نەکردووە و لە خۆیەوە ملی نەناوە. هەموو ئیحتیاتێکی ئەو جێگە و ئەو جەنگ و هێرشانەی دەزانی و زەخیرەی بۆ ئامادە دەکرد، شوێنەکەشی بە نەخشەی پێشوو زانیوە. بڕوانە نەخشەی ژمارە (2)

جەنگی هیت و قرقیسیا

زۆر بەسەر جەنگی تکریت و موسڵدا نەڕۆیشتبوو، کە رۆم ویستی تۆڵەی ئەو زیانە گەورەیەی بکاتەوە کە بەسەری هاتبوو لەو ناوچانەدا. بە یارمەتی خێڵە عەرەبەکانی ناوچەکە سوپایەکی زۆری کۆکردەوە، هەواڵ گەیشتە (سەعد) لە (کوفە) کە عەرەبەکانی هەرێمی جزیرەی ئیبن عومەر (کوردستان) یارمەتی هەرقلیان داوە بە دوو سوپا. یەکێکیان ناردوە بۆ شاری (هیت) لە نزیك (رومادی). بە تەمان هێزیدوەم بنێرن بۆ گرتنەوەی شاری (حومص) کە زۆر نیە سوپای ئیسلامی شام رزگاریان کردوە، هەتا ئێرەش عومەر نیەتی نەهێناوە بە تایبەت سنووری کوردستان ببەزێنی. بەڵام ئەم یارمەتیانەی خێڵە عەرەبەکانی (نەمر و ئیاد و بەنی تەغلوب و.) وای کرد کە عومەر داوا بکات مشوری کپ کردنی سەرچاوەی ئەم هێزانە بخورێت. دەنا هەتا ئێستا هەر بە لێواری سەر سنوری کوردستاندا هاتوە، لە جلولاوە بۆ تکریت و موسڵ یان بۆ خانەقین و حەلوان. هێزێکی عەرەبەکانی ناو خاکی کوردستان کە روون نەبووەتەوە ئەو عەرەبانە چۆن لە خاکی جزیرەی کوردستاندا جێگیر بوون، بەرەو خوار هاتووە بۆ (هیت و قرقیسیا)، عاریان نەناوە لەوەی بەسەریان هات لە تکریت و موسڵ و نەینەوا.

(سەعد) نامەی بۆ عومەر نووسی کە خەڵکی جزیرە هێزیان ناردووە بۆ شاری هیت بۆ یارمەتی سوپای رۆم، عومەر وەڵامی نامەی نووسیەوە:

(ان ابعث اليهم عمر بن مالك بن عتبة بن نوفل بن عبد مناف، في جند، و ابعث على مقدمته الحارث بن يزيد العامري، وعلى مجنبته ربعي بن عامر و مالك ابن حبيب)[101] .

(عومەر کوڕی مالك) بەرەو (هیت) جوڵا، (حارسی کوڕی یەزید)ی لە پێشەوە نارد هەتا نزیك بوونەوە، دەبینێ خەنەقێکی قوڵ و گەورەیان بە دەوری خۆیان و شاردا لێ داوە، کە عومەر گەیشت و ئەوەی بینی، زانی زۆر بەهێزە و گەمارۆی درێژە دەکێشێ " سوپاکەی کردە دوو بەشەوە، بەشێکی دانا بۆ بەردەوامی گەمارۆکە، نیوەکەی تر خۆی بردی بۆ سەر شاری (قرقیسیا)[102] ، تەنانەت خێمەکانی خۆی تێك نەدا وتی با خەڵکی هیت نەزانن کە نیوەی سوپاکەمان بردوە. زۆر بە ئاسان (قرقیسیا)ی تەواو کرد، لەگەڵ خەڵکەکەی رێکەوتن کە جزیە بدەن و لەسەر ئاینی خۆیان بمێننەوە، بەڵام هیت هەر سوور بوون لەسەر خۆ قایم کردن.

نەهاتە عێراق و لە جەنگی جسر و بویب و قادسیە و مدائن و ئەهواز و تستر و تکریت و رامهرمزدا بەشداری کرد، هەتا بوو بو والی موسڵ، پاشان عوسمان لای برد و کردی بە مجاهد و ناردی بۆ وڵاتی فارس.

[100]. تأريخ الطبري. الامام الطبري، ج3 ص147.

[101]. رسائل الفاروق. عبداللطيف اسماعيل، رسالة رقم (121).

[102]. قرقیسیا: شارێکە لەویا کە سێگۆشەی ئاوی خابور دەڕژێتە روباری فورات.

سوپایەك خۆی بە شت بزانێ و لەو دوورەوە بێت، هەق وایە لە مەیداندا بەرامبەر دوژمنەكەی سنگ دەرپەڕێنێ. نەك خەنەقێك بكەنە قەبر و بچنە ناوی، ئەم ترس و لەرزە ئازایەتی نیە، خۆ بە كوشت دانە و ورە روخانە.

عومەر[103] زانی خەڵكی هیت سوورن لەسەر خۆ حەشاردان. لە قرقیسیاوە نامەیەكی بۆ (حارس) نووسی: (ئەگەر خەڵكی هیت وەڵامیان دایتەوە، ئەوا وازیان لێ بێنە با ئازاد بن و دەرچنە دەرەوە. دەنا خەنەقێك لێ بدە بە دەوری خەنەقەكەی ئەواندا و، با دەرگاكەی لای خۆتەوە بێت، هەتا بزانە چی دەكەن.)[104] حارس نوێنەری نارد بۆ لای خەڵكی هیت و پێی وتن: (نیازمان وایە كە هەتا مردن نەهێڵین دەربچن. ئەگەر واز نەهێنن و هەر سوور بن لەسەر خۆ حەشاردان، ئەوا فرسەتێكی چاكتان لە كیس دەچێت كە رزگار بون و نەكوژران و ئەسیر نەبوونە.) لە نامەیەكی تردا حارس دەڵێت: (خەنەقێك بە دەوری خەنەقەكەتاندا هەڵدەكەنم و ناهێڵم بجوڵێن هەتا هەموو دەمرن و هیت تەسلیم دەبێت. ئەوەشی دەیەوێت بگەڕێتەوە بۆ لای كەس و كاری لە چەكداران، دەتوانن بە سەلامەتی بڕۆن.) كە چەكدارەكان زانیان ئەمە گەمارۆی مردنە، خێڵە عەرەبەكان وەڵامیان دانەوەو شاریان چۆڵ كرد و گەڕانەوە بۆ جزیرە.[105] ، حارس‌و سوپاكەی بێ شەڕ چونە ناو شاری (هیت).

خەلیفە عومەر لە خۆیەوە ئەم فەرماندە سوپاییانەی دەستنیشان نەكردووە، ئەو فەرماندەیەش هەر بۆ گاڵتە و لە تەمەڵیدا نیە خێمەكانی جێ دەهێڵێ. ئەمە بیرۆكەی سەركردەیە كە بە نامەیەك یان هەڕەشەیەك شارێك تەسلیم دەبێت، ئەوە هونەری جەنگی‌یە.

لەم جەنگە بێ هودانەی خێڵە عەرەبەكاندا ئەوە روون دەبێتەوە، كە ئەم خێڵە عەرەبانەی كە لە خاكی كوردا دەژین هار و درندەن و رۆمەكان هەڵیان دەنێن، خاكی بیابانی خۆیانیان پێ جێهێشتوون و بە زۆر خاكی بە پیت و بەراوی هەرێمی جزیرەی بەسەردا دابەش كردون و ئەوانیش دیفاع لە رۆم دەكەن. خاڵێكی تریش ئەوەیە كە لەوە دەچێت كوردەكان نەهاتبن بە دەم رۆمەكانەوەو یارمەتیان نەدابن. رۆمیش عەرەبی خێڵەكی بەسەردا فەرز كردون. جگە لەوە لە جێیەكی تردا باسم كرد كە ئەم خێڵە عەرەبانە پێشتر لە ناوچەی بەسرە دەژیان و هەمان كاریان بۆ فارسەكان دەكرد. ئەمانە لەوە دەچێت كرێگرتە بن‌و سیخوڕو شەڕانی بن‌و كاریان تەنها جاشایەتی بووبێت.

سەركردایەتی عومەر وەها بوو، هیچ فەرماندە و جابی و سەربازێكی لە بیر نەدەكرد، ناوی هەموویانی لە تۆمارگەیەكدا نووسیبوو. هەر ئەوە بوو وای كردبوو كە لای هەموان گەورە و بەرز و رەمز دەبینرا و، زۆر بە ئاسانی داواكاریەكانی جێبەجێ دەبوو!.

---

[103] . عومەری كوڕی مالكی زوهدی: خێڵی زوهدی زۆر دوژمنی ئیسلام بوون، بەڵام ئەم پیاوەشیان تیا هەڵكەوت،(الاصابة في تميز الصحابة، ج4 ص282). لەگەڵ خالید دا لە جەنگی هەڵگەڕاوەكاندا بەشدار بوە، پاشان لەگەڵیدا چوو بۆ عێراق و شام و لە هەموو جەنگەكاندا بەشدار بوە، پاشان لەژێر سەركردایەتی (هاشم)دا چوو بۆ جەنگی جلولا، هاشم گەڕایەوە مدائن " بەڵام ئەم هەر خۆی دا بە دەم شاڵاوی جهادی دژی كافرانەوە.(اسد الغابة،ج4 ص81).

[104] . حارس كوڕی یەزیدی عامری.

[105] . قادة فتح العراق والجزيرة. اللواء الركن محمود شيت خطاب، ص405.